

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Organizacja pracy oświatowej Towarzystwa Czytelń Ludowych w województwie śląskim w latach 1922-1939

Author: Bogumiła Warząchowska

Citation style: Warząchowska Bogumiła. (2011). Organizacja pracy oświatowej Towarzystwa Czytelń Ludowych w województwie śląskim w latach 1922-1939. "Nowa Biblioteka" (Nr 1 (2011), s. 65-79)

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Bogumiła Warząchowska
Biblioteka Teologiczna
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: milka@wtl.us.edu.pl

ORGANIZACJA PRACY OŚWIATOWEJ TOWARZYSTWA CZYTELŃ LUDOWYCH W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM W LATACH 1922-1939

ABSTRAKT:

Towarzystwo Czytelń Ludowych działalność kulturalno-oświatową rozpoczęło w 1880 r. w Poznaniu ogarniając swym zasięgiem całą Wielkopolskę, następnie tereny Pomorza i województwa śląskiego. Strukturę organizacyjną Towarzystwa tworzyło Centralne Biuro w Poznaniu oraz Sekretariaty terenowe, a także komitety powiatowe i okręgowe. Nadzór merytoryczny i organizacyjny sprawowały osoby duchowne, głównie ks. Antoni Ludwiczak, a następnie ks. Karol Milik. Praca Towarzystwa Czytelń Ludowych opierała się na statutach, według których najważniejszym celem była organizacja bibliotek i działalność kulturalno-oświatowa.

Przez cały okres międzywojenny TCL prowadziło na terenie Górnego Śląska pozabiblioteczne formy pracy, które zgodnie z ideą miały na celu podniesienie poziomu wiedzy ogólnej ludności oraz wychowanie w duchu patriotyzmu i chrześcijaństwa. Działalność Towarzystwa charakteryzowała wówczas różnorodność form pracy – od akcji związanych z upowszechnianiem książki i czytelnictwa, poprzez uniwersytety ludowe, kursy dokształcające, wykłady, spotkania autorskie, wieczornice, akademie, wiece i festyny. Wielokierunkowa działalność społeczno-kulturalna stanowiła równocześnie element narodowo-patriotycznego wychowania społeczeństwa.

SŁOWA KLUCZOWE:

Biblioteka. Działalność kulturalno-oświatowa. Towarzystwo Czytelń Ludowych. Uniwersytet ludowy.

Jedną z organizacji prowadzących aktywnie działalność oświatową wśród dzieci, młodzieży i dorosłych w okresie dwudziestolecia międzywojennego było Towarzystwo Czytelń Ludowych (TCL), utworzone w 1880 r. po to, by w sytuacji wszechobecnych akcji antypolskich walczyć o polskość i odrębność narodową.

W XIX w. na ziemiach polskich powstawały różne towarzystwa i organizacje, które starały się podnosić poziom społeczno-gospodarczy oraz oświatowy społeczeństwa. Zajmowały się także w dużym stopniu edukacyjnym awansem Polaków, realizowanym poprzez upowszechnianie czytelnictwa książek i czasopism. Niepoślednią rolę w procesie organizacji powszechnego czytelnictwa odgrywało właśnie od XIX w. TCL. Wtedy to ziemie zaboru pruskiego stały się z jednej strony areną aktywizacji polskiego ruchu narodowego, z drugiej – nasilonej akcji germanizacyjnej, wyrażającej się stałym ograniczeniem swobód politycznych, społecznych i kulturalnych Polaków. Paradoksalnie, te antypolskie działania spowodowały dalsze pobudzanie dążeń narodowych rodzimej ludności.

Przedmiotem opracowania jest działalność TCL w województwie śląskim w latach 1922-1939 [podobną tematykę poruszono także w publikacji 8], a także analiza dokumentów w postaci kolejnych statutów Towarzystwa, które pozwalają lepiej zrozumieć i poznać podstawy oraz motywy działania tego ruchu [15, s. 249-252].

Należy jednak przypomnieć funkcjonowanie organizacji od momentu ukonstytuowania się TCL w Poznaniu w 1880 r. i prześledzić pracę aż do wybuchu II wojny światowej, która w zasadzie zakończyła działalność Towarzystwa, choć faktycznie istniało ono do sierpnia 1945 r. Omówienie akcji oświatowej TCL ograniczono do terenu województwa śląskiego po plebiscycie. Sporadycznie jednak, dla zobrazowania całości kształtu zagadnienia, przywołana została praca TCL z innych obszarów Polski. Nie uwzględniono natomiast terenu Śląska Cieszyńskiego, ponieważ na tym obszarze organizowaniem bibliotek, czytelń i działalnością kulturalno-oświatową zajmowała się Macierz Szkolna.

Istotne dla tego omówienia jest wskazanie zmieniających się zależności, mających wpływ na realizację czytelnictwa powszechnego, a w ślad za tym na organizację pracy oświatowej. Czynniki te występo-

wały pomiędzy państwem, samorządem terytorialnym i towarzystwem oświatowym.

Po plebiscycie i zapadnięciu decyzji o podziale Górnego Śląska, TCL energicznie włączyło się do akcji odbudowy oświaty w II Rzeczypospolitej. Zwracano uwagę na kształtowanie postaw narodowych i moralno-etycznych. Służbę dla narodu Towarzystwo widziało przede wszystkim w pielęgnowaniu polskości, m.in. poprzez naukę czytania, zakładanie bibliotek, organizowanie wystaw książek. Dzięki książkom można było realizować akcje zaopatrywania w księgozbiory szkoły powszechne na terenie całego województwa. Duże osiągnięcia TCL w upowszechnianiu oświaty na terenie województwa śląskiego możliwe były również dzięki dobrze zorganizowanej propagandzie książek i bibliotek, wydawaniu licznych ulotek, afiszy oraz ogłaszaniu reklam w prasie, radiu i kinie.

Jednym ze źródeł informacji na temat początków pracy i działalności TCL, największej instytucji oświaty pozaszkolnej na zachodnich ziemiach Polski, zwanej przez pruskie władze zaborcze nieoficjalnym Polskim Ministerstwem Oświaty [2], jest Statut TCL [15, s. 249-254]. Pierwszy i naczelnny punkt statutu informował członków organizacji, że „Celem towarzystwa pod nazwą «Towarzystwo Czytelń Ludowych» jest szerzenie pożytecznych, religijne uczucia ludu podnoszących i pouczających książek polskich i zakładanie bibliotek ludowych” [15, s. 249]. Zakres działalności TCL był wynikiem nie tyle aspiracji twórców statutu, co raczej dowodził daleko posuniętej ostrożności w stosunku do zaborcy, dającej możliwość realizowania działalności oświatowej, co prawda w wąskim zakresie, bo jedynie w formie czytelnictwa wśród ludu polskiego, jednak w sposób bardzo przemyślany i zorganizowany. Dbano przede wszystkim o odpowiedni dobór treściowy książek, stanowiących wyposażenie zakładanych bibliotek.

W działalności oświatowej TCL wykorzystywało masowo narzędzie edukacji, jakim była książka, która stanowiła jeden z czynników kształtujących kulturę ludności polskiej zamieszkałej na terenie województwa śląskiego. Instytucje i organizacje społeczne zajmujące się rozpowszechnianiem książek pełniły wówczas funkcje kulturotwórcze i narodotwórcze. Sądzić można, że ważną rolę w tym względzie odgrywała tradycja, a szczególnie świadomość dorobku przeszłości. Dotyczyła ona nie tylko podstawowych mechanizmów funkcjonowania obiegu materiałów, ale również niezwykle istotnej pozycji bibliotekarstwa, a zwłaszcza bibliotek i czytelni, w trudnym dla Polaków okresie – najpierw utraty państwowości, a później odradzania się struktur państwa polskiego.

Kupowane i przekazywane do bibliotek Towarzystwa książki poddawano ścisłej selekcji, której dokonywała specjalnie powoływana komisja krytyczna¹, mająca niezwykle poważne zadanie, bowiem władze pruskie nakazywały usuwać z księgozbiorów dzieła, dotyczące chociażby pośrednio polityki czy historii Polski. Bez orzeczenia komisji krytycznej żadna książka nie mogła dostać się do bibliotek TCL. W początkowym okresie działalności TCL władze Towarzystwa zbyt gorliwie eliminowały książki o wyraźnym zabarwieniu narodowym i kulturotwórczym, a trzeba przyznać, że profil ideowy organizacji wyrażał się w treściowej zawartości bibliotek. Dominowała w nich literatura religijna z pominięciem prac o charakterze narodowym [11, s. 65]. Preferowano literaturę ludową z dużą ilością beletrystyki moralizatorskiej, uznawanej często za wydawnictwa popularne.

Kolejne punkty statutu informowały o członkostwie w TCL. I tak „Członkiem Towarzystwa może zostać każdy pełnoletni, co się do rocznej składki w ilości najmniej 50 fen. zobowiąże. Przyjęcie zależy od Zarządu Towarzystwa, ewentualnie od walnego zebrania. Członek, który mimo wezwania przez cały rok nie opłacił składki, uważa się za wykluczonego z Towarzystwa. Członek, który złoży składkę jednorazową najmniej sto marek, uważa się za stałego członka i wolny jest od całorocznych składek” [15, s. 249]. W wyniku wyteżonej pracy Towarzystwa liczba członków zainteresowanych działalnością kulturalną i oświatową wzrastała niespodziewanie szybko. Starano się pozyskiwać członków bądź sympatyków nie tylko w celu zwiększenia i poszerzenia organizacji, ale zabiegano o nich z powodów finansowych. Wpłacane składki oraz przekazywane ofiary pieniężne umożliwiały zakup nowych książek, a w ślad za tym tworzenie kolejnych bibliotek. By zyskiwać działaczy bezpośrednio zwracano się do całej inteligencji z prośbą o współpracę. W tym celu rozesłano odezwę do osób różnego stanu, informując społeczeństwo o dotychczasowej działalności TCL, równocześnie anonsując wydanie katalogu książek. Innym razem na łamach różnych czasopism, często lokalnych, ukazywały się sprawozdania z pracy i osiągnięć Towarzystwa, co mogło stanowić zachętę do współdziałania i pozyskiwania kandydatów.

Wspomniane kwestie finansowe tworzącego się Towarzystwa regulował pierwszy statut. W paragrafie 10., tak określono materialną podstawę funkcjonowania TCL: „Fundusze Towarzystwa tworzą się

¹ W pierwszych latach istnienia komisja ta składała się z czterech Członków: dwóch księży i dwóch osób świeckich.

z stałych i rocznych składek oraz dobrowolnych darów, a dzielą się na fundusz żelazny i ruchomy i podział ten uskutecznia Zarząd” [15, s. 249]. W praktyce na fundusz ruchomy przeznaczone były składki członkowskie oraz jednorazowe wpłaty, które powodowały nabycie prawa stałego członkostwa. Fundusz żelazny stanowiły natomiast wpływy z darowizn i legatów pochodzących nie tylko z zaboru pruskiego. Prawidłowe funkcjonowanie systemu finansowego zależało w dużej mierze od organizacji terytorialnej Towarzystwa, gdzie od początku działali specjalnie wybrani kolektorzy. Wydana *Informacja ogólna* zawierała wytyczne w kwestii zbierania składek: „Zaleca się też nie brać składek wyłącznie od zamożnych, ale owszem od wszelkiego stanu ludzi odpowiednio do ustaw. Niewykluczone też przyjmowanie wszelkich jednorazowych datków, o które nie trudno się postarać przy wszelkiego rodzaju zebraniach towarzyskich, uroczystościach rodzinnych i zabawach prywatnych. Zbieranie składek sposobem kolekt wykluczone jest prawem” [15, s. 36]. Z zalecenia organizacyjnego wynikało, że każdy czytelnik, będący członkiem TCL, musiał uiścić pewną minimalną przynajmniej kwotę.

TCL nie odżegnywało się od innych sposobów zdobywania funduszy. Urządzano różne imprezy, takie jak bale czy zabawy, które niejednokrotnie wydatnie przyczyniały się do zasilania kasy. Również w ówczesnej prasie zamieszczano liczne apele i komunikaty wzywające do ofiarności na rzecz Towarzystwa. Organizowano ponadto, z dobrymi efektami, zbiórki okolicznościowe na weselach, chrzcinach, polowaniach [25, s. 63].

Oprócz zbierania datków na cele oświatowe Towarzystwo ustawicznie wносиło prośby do władz państwowych o subwencje na akcje biblioteczne. Poza finansowym wsparciem TCL otrzymywało od różnych instytucji lokale przeznaczone na cele biblioteczne, pokrywano koszty opłat za światło czy wręcz finansowano całe wyposażenie lokalu. Mimo to władze TCL nieustannie borykały się z problemem powiększania zasobów finansowych. Wraz z rozwojem sieci bibliotecznej wzrastały przecież wydatki nie tylko na zakup i oprawę książek, ale ponoszono koszty biurowe, administracyjne, prowadzono wysyłkę książek oraz korespondencję. Kasę organizacji powiększały drukowane przez TCL telegramy, znaczki i tym podobne wydawnictwa, które propagowały działalność Towarzystwa i stanowiły dodatkowe wpływy. Wydawano również książki i broszury, które sprzedawano we własnych księgarniach. Działalność wydawnicza Okręgu Górnośląskiego TCL spełniała głównie funkcje promujące biblioteki i czytelnictwo. Drukowano przede wszystkim ulotki i afisze [8, s. 65]. Zajmowano się również publikowaniem kart świątecznych, a także broszur informacyjnych o różnym charakterze.

Możliwości finansowe Towarzystwa opierały się jednak głównie na funduszach ruchomych, o trudnej do przewidzenia wielkości. W rzeczywistości byt Towarzystwa zależał od ofiarności społeczeństwa, wspierającego organizację troszczące się o język i kulturę narodową.

Ustawy TCL, uchwalone w 1880 r., w miarę upływu lat i zmieniających się potrzeb rozbudowano i zatwierdzano pięciokrotnie. W 1909 r. na nadzwyczajnym walnym zebraniu przeanalizowano dotychczasową działalność Towarzystwa, poszerzając zakres jego zadań we wszystkich paragrafach. Postanowiono bowiem, że: „Celem TCL jest oświecenie ludu przez szerzenie przystępnych, religijne uczucia ludu podnoszących i pouczających książek polskich, zakładanie bezpłatnych bibliotek ludowych, urządzenie popularnych odczytów i wykładów oraz inne odpowiednie środki” [24, s. 9]. Wskazywano też na takie formy pracy oświatowej jak: czytanki wieczorne, przedstawienia teatralne, wieczornice ludowe. Organizowano też specjalne wiece oświatowe w miastach powiatowych jak i w małych gminach wiejskich [12, s. 345]. Stąd też zapoczątkowana zmiana profilu pracy Towarzystwa nie tylko upodobniła go do organizacji mającej za zadanie wąsko rozumianą popularyzację książki polskiej wśród ludu, ale stworzyła podstawę do podjęcia systematycznej działalności edukacyjnej na polu oświaty pozaszkolnej, kompensującej braki zgermanizowanego szkolnictwa w zaborze pruskim.

Następnych zmian w statucie dokonano w 1917 r. i mimo trudnego okresu wojny rozważnie poszerzano dotychczasowe uchwały. Na posiedzeniu Zarządu Głównego w listopadzie tego roku uchwalono przemianowanie zarządu na piętnastoosobową Radę Główną, powołano też jednoosobowy Zarząd Główny w osobie sekretarza generalnego, ks. Antoniego Ludwiczaka. Wkrótce potem Sejmik Oświatowy zatwierdził tę uchwałę, nadającą szerokie uprawnienia stanowisku sekretarza generalnego, co ułatwiało sprawne funkcjonowanie centrali [13, s. 16].

Rok 1918 przyniósł wyzwolenie, a w ślad za tym powstały nowe warunki działania Towarzystwa. Zarząd Główny, na podstawie opinii Komisji Oceniającej książki, wydawał teraz corocznie katalog nowych książek, zawierający 300-400 tytułów zgrupowanych w działach: I – dla młodzieży, II – religijny, III – popularnonaukowy, IV – powieść dla wszystkich, V – powieść dla bibliotek miejskich, VI – powieść dla bibliotek wiejskich. Każdy z tych działów zawierał też osobny poddział wydawnictw przeznaczonych dla dzieci.

W roku 1928 wprowadzono wiele kolejnych zmian i uzupełnień w zasadach pracy Towarzystwa, o czym świadczy zwiększona liczba paragrafów (z dziesięciu, w pierwszym statucie do dwudziestu trzech) z mocno rozbudowanymi podpunktami. Cel Towarzystwa w *Ustawach*

z 1928 r. określano nieco inaczej niż poprzednio, uważając, że jest nim: „Szerzenie oświaty i kultury narodowej wśród wszystkich warstw społeczeństwa na zasadach religijnych” [15, s. 251]. Realizacja tak postawionego celu mogła być dokonana poprzez zakładanie bibliotek i czytelń po wsiach i miastach przez organizowanie odczytów, wieczornic, kursów, przez zakładanie muzeów ludowych, uniwersytetów ludowych, tak wiejskich, jak i miejskich [15, s. 252]. Profil oświatowy TCL zakreślony w tym statucie nie odbiegał od wprowadzonych w okresie zaborów i po odzyskaniu niepodległości form i metod pracy biblioteczno-oświatowej. Mimo wszystko ograniczał możliwości wychowawczo-kształcącego wpływu Towarzystwa jedynie do określonej liczby osób, bowiem działania opierały się głównie na interpersonalnym kontakcie. W działalności, stanowiącej niejako programową i systematyczną edukację pozaszkolną społeczeństwa dorosłego, pochodzącego nie tylko ze środowiska wiejskiego, ale w coraz większym stopniu z miast, Towarzystwo realizowało ściśle określone zadania, wynikające z uwzględniającego nowe warunki pracy statutu [17, s. 65-72].

Przełomowym okresem w dziejach Towarzystwa był rok 1933, kiedy to poważne zmiany nastąpiły w centrali organizacji. W dniu 1 października 1933 r. odszedł po 20 latach owocnej pracy w TCL ks. A. Ludwiczak, który przejął kierownictwo Uniwersytetów Ludowych. Na jego następcę Rada Główna powołała ks. Karola Milika, dotychczasowego przewodniczącego TCL w Królewskiej Hucie. W związku z nową ustawą o stowarzyszeniach Sejmik Oświatowy w listopadzie 1933 r. zmodyfikował statut. Również krytyczna wręcz sytuacja szkolnictwa przyczyniła się do dokonania ostatniej już nowelizacji statutu. Przemianowano Radę Główną na Zarząd Główny. Obszar działalności TCL podzielono na okręgi na czele z komitetami. Lokalne koła stanowiły najniższe ogniwo organizacyjne i tworzyły biblioteki lub opiekowały się nimi. Celem pracy w nowej wersji było „szerzenie oświaty i kultury polskiej wśród wszystkich warstw społeczeństwa w duchu chrześcijańskim i polskim” [6]. Charakterystyczne w nowym statucie było podkreślenie polskości w działaniach Towarzystwa, jako przeciwieństwo występujących w tych latach wpływów niemieckich. Na wzrost szczególnego znaczenia Towarzystwa wpłynął niewątpliwie również fakt jego niezależności finansowej, która powodowała, że nie obciążano budżetu państwa, a jednocześnie realizowany przez niego profil chrześcijańskiej pracy oświatowej zyskiwał akceptację ówczesnych władz. Dla urzeczywistnienia tego celu stowarzyszenie posługiwało się różnorodnymi środkami kulturalno-oświatowymi, a w szczególności miało prawo: zakładać biblioteki, czytelnie, świetlice po wsiach i w miastach, urządzać odczyty,

prowadzić kursy instruktorów oświatowych, wydawać i rozpowszechniać czasopisma i książki oraz zbierać fundusze na tę działalność [14, s. 31].

Ważnym podkreśleniem jest fakt systematycznego rozwoju bibliotek i czytelnictwa [19, s. 29-32], które podnosiły autorytet Towarzystwa wśród mieszkańców województwa, co z kolei umożliwiało rozszerzenie wpływów w życiu kulturalno-oświatowym regionu. Przez cały okres międzywojenny TCL prowadziło na terenie Górnego Śląska także pozabiblioteczne formy pracy, które zgodnie z ideą miały na celu podniesienie poziomu wiedzy ogólnej ludności oraz wychowanie w duchu patriotyzmu i chrześcijaństwa. Działalność Towarzystwa charakteryzowała wówczas różnorodność form pracy – od akcji związanych z upowszechnianiem książki i czytelnictwa, poprzez uniwersytety, kursy dokształcające, wykłady, na spotkaniach i wiecach skończywszy.

TCL, uważane przez ówczesną administrację i Kościół za duży autorytet w dziedzinie upowszechniania książki [18, s. 102-104], na zlecenie Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach realizowało także akcję zaopatrywania w księgozbiory szkół powszechnych na terenie całego województwa. Podobna akcja dotyczyła zakładania i wyposażania bibliotek parafialnych diecezji [1, s. 8-9]. Również dostarczaniem książek mieszkańcom Katowic zajmowała się uruchomiona w marcu 1932 r. w Domu Oświatowym księgarnia TCL [22, s. 2].

Inną z form popularyzacji czytelnictwa były wystawy książek organizowane na mniejszą lub większą skalę w zależności od miejsca, przeznaczenia, okoliczności i celu, jakiemu miały służyć. Małe wystawy urządzano w bibliotekach, świetlicach, salkach przy parafiach, najczęściej z okazji różnego rodzaju rocznic i wydarzeń narodowych. Zorganizowanie „Tygodnia Powieści Polskiej” pod hasłem „Polska powieść – to polski autor, polski papier i polski druk” było akcentem patriotycznym, ponieważ miało „przemówić do umysłu tych, co nie uświadamiają sobie grozy dzisiejszej sytuacji i konieczności systematycznego popierania ze strony społeczeństwa twórczości rodzimej” [26, s. 131].

Do największych przedsięwzięć należało zorganizowanie w 1933 r. w Domu Oświatowym wystawy pod hasłem „Książka Polska w Katowicach”. Ekspozycja była jednym z elementów obchodów „Tygodnia Książki Polskiej”, zainicjowanych w skali ogólnokrajowej. Akcja Tygodnia miała za zadanie wzmocnienie zainteresowania książką polską i czytelnictwem [3]. W Katowicach utworzono nawet Komitet Wojewódzki Tygodnia Książki Polskiej, którego celem było przeprowadzenie akcji na terenie województwa śląskiego. Na zebraniu organizacyjnym

Komitetu przedstawiciele stowarzyszeń literackich, oświatowych, kulturalnych i księgarskich, jak i samorządu miasta Katowice, uchwalili jednogłośnie odezwę, z którą zwrócili się do wojewody Michała Grażyńskiego i ks. bpa Stanisława Adamskiego z prośbą o objęcie patronatu nad Komitetem Wojewódzkim Tygodnia Książki Polskiej i jego pracami [3]. Taki apel o poparcie dostojnych przedstawicieli regionu świadczył o powadze przedsięwzięcia, szczególnie, że Komitet Główny w Warszawie ukonstytuował się pod protektoratem Prezydenta Rzeczypospolitej Marszałka Józefa Piłsudskiego. Władze państwowe i kościelne wspierały zresztą wszelkie akcje, w które można było włączyć masowo społeczeństwo, licząc na większą integrację. Szczególna rola przypadała Kościołowi katolickiemu, który miał znaczny wpływ na postawy emocjonalne narodu polskiego. Ludność Śląska z dużym zaufaniem odnosiła się do autorytetu i działań Kościoła, czego dowodem były rzesze uczestników różnorodnych akcji popieranych przez duchowieństwo.

TCL było także organizatorem wielu kursów, m.in. przysposobienia zawodowego, gospodarstwa domowego czy robót ręcznych. Na uwagę zasługują kursy języka polskiego, które w początkowych latach istnienia II Rzeczypospolitej, zwłaszcza w okresie organizowania oświaty polskiej, miały doniosłe znaczenie. Jedną z form kształcenia młodzieży śląskiej był początkowo udział w kursach Uniwersytetu Ludowego w Dalkach koło Gniezna. Był to pierwszy Uniwersytet Ludowy Towarzystwa, a jednocześnie pierwszy w Polsce, otwarty w 1921 r. z inicjatywy ks. A. Ludwiczaka, ówczesnego dyrektora TCL.

W 1927 r. w miejscowości Odolanów na południu Wielkopolski powołano kolejny Uniwersytet Ludowy, z myślą o młodzieży śląskiej. Informacja o możliwości uczestniczenia w wykładach i kursach była zamieszczana w „Wiadomościach Diecezjalnych” [23, s. 234] i ogłaszana w kościołach. Zdobywanie umiejętności i wiedzy w tym uniwersytecie popierał ks. bp S. Adamski oraz proboszczowie, zachęcający zdolną młodzież, głównie wiejską, do uczestnictwa w zajęciach. Dyrektor TCL, ks. K. Milik tak pisał do katowickiego biskupa: „Uniwersytet pragnie rozbudzić i uaktywnić młodzież oraz zapalić ją do pracy na rzecz ideałów katolickich i narodowych” [5].

Celem uniwersytetu było kształcenie młodzieży wiejskiej, by potrafiła przekształcać rzeczywistość wiejską, a co za tym idzie rzeczywistość polską, w kierunku tych wszystkich wartości, które wynikały z ideału chrześcijańskiego i narodowego: „W Uniwersytetach ludowych będzie TCL całą naukę opierało na ideologii religii katolickiej: praktyki religijne będzie w szerokiej mierze dla słuchaczy uwzględniało” [20, s. 20]. Przygo-

towany program kształcenia przewidywał zajęcia z wybranych zagadnień religijnych, ze szczególnym uwzględnieniem spraw społecznych, ekonomii społecznej, katolickiej nauki społecznej, nauki o współczesnej Polsce, historii Polski na tle historii powszechnej z uwzględnieniem przeszłości ludu, filozofii praktycznej, zagadnień kultury oraz higieny. Poza tym w ramach samorządu i zajęć świetlicowych propagowano technikę pracy w organizacjach, referaty, dyskusje, czytanie książek i czasopism, śpiewy czy teatr ludowy [23, s. 235]. Uczestnictwo w zajęciach nie tylko pozwalało przygotować się merytorycznie do powierzonych zadań w Towarzystwie, ale rozwijało wszechstronnie każdego uczącego się. Warunkiem przyjęcia na Uniwersytet, oprócz wymaganych dokumentów, było polecenie księdza proboszcza, z poświadczeniem nienaganego prowadzenia się. Często zdarzało się, że kształcenie niezamożnej, a utalentowanej młodzieży wiejskiej, było zresztą finansowane przez miejscowego proboszcza.

Trzeba jednak przyznać, że działalność obu wymienionych uniwersytetów, wobec znacznej odległości od Górnego Śląska, a także długiego okresu trwania zajęć (5 miesięcy), nie budziła większego zainteresowania śląskiej młodzieży tą formą doksztalcania się. Towarzystwo, przy współpracy władz kościelnych, starało się o zorganizowanie w skromniejszych warunkach, ze względu na brak specjalnych środków, uniwersytetów ludowych na własnym terenie. Nazwa „uniwersytety” przeniosła się z czasem na jesienno-zimowe cykle wykładów i szkoleń. Wiele kursów i szkoleń organizowano więc lokalnie w Katowicach, Rybniku, Tarnowskich Górach i Kokoszycach, by obniżyć koszty i zwiększać możliwość udziału dużej liczby chętnych. Kursy te odbywały się przy parafiach, zgromadzeniach i w domach rekolekcyjnych. Czas szkolenia trwał od kilku do kilkunastu dni. Niejednokrotnie zapraszano na rozpoczęcie lub zakończenie kursu księdza biskupa z prośbą o błogosławieństwo lub uzyskanie aprobaty, co do programu i przebiegu szkolenia, np. ks. K. Milik tak pisał do ks. bpa S. Adamskiego na zakończenie kursu w Kokoszycach: „Cieszylibyśmy się niezmiernie, gdyby Jego Ekscelencja raczył zaszczycić swą obecnością zamknięcie naszych czternastodniowych przygotowań do przyszłej działalności społeczno-oświatowej na terenie robotniczym” [4]. Jeśli ksiądz biskup nie mógł osobiście uczestniczyć w takim spotkaniu wysyłał w zastępstwie jednego ze swoich kurialnych współpracowników.

Akcja wykładowa w ramach działalności Towarzystwa prowadzona była z różnym nasileniem przez cały okres międzywojenny. W latach dwudziestych, a także na początku lat trzydziestych, prelegentami byli przedstawiciele Zarządu Głównego w Poznaniu. Najczęściej

przyjeżdżali z wykładami ks. A. Ludwiczak, następnie ks. K. Milik, łączący pobyt ze sprawami organizacyjnymi. Wykłady popularne, oparte na materiałach nadesłanych z centrali, prowadzili również pracownicy miejscowi. Uzupełnieniem wykładów były projekcje przeźroczy. Działająca przy Sekretariacie TCL na Górnym Śląsku wypożyczalnia przeźroczy cieszyła się wówczas dużym powodzeniem. Zestawy przeźroczy, związane ściśle z tematyką wykładów, dotyczyły historii, literatury, religii, sztuki, geografii, przyrody, techniki i rolnictwa. Dla dzieci kompletowano z kolei zestawy z bajkami [7].

Pozytywne efekty dla wykładów TCL na Śląsku przyniosła również współpraca z Uniwersytetem Jagiellońskim i pomoc ze strony pracowników naukowych, „Wykłady odbywały się regularnie, co tydzień, począwszy od listopada do końca kwietnia” [9, s. 107]. Prelekcje prowadzili też członkowie kół akademickich, zrzeszających absolwentów bądź studentów szkół wyższych, mających na celu bezpłatne prowadzenie wykładów na terenie całego województwa. Duży udział w wygłaszanych prelekcjach mieli członkowie Śląskiego Koła Akademickiego TCL. Powstało ono w 1937 r. z inicjatywy członków Akademickiego Koła TCL w Poznaniu i zrzeszało młodą inteligencję śląską w pracy terenowej [27, s. 26]. Praca w Kole zmierzała do ożywienia akcji odczytowych, prowadzenia zajęć w świetlicach oraz pomoc w propagandzie TCL na Śląsku. W sprawozdaniu z pracy jednego z Kół czytamy: „Stajemy do pracy z wiarą, że przyczyni się ona, choć w drobnej mierze do pełnego zwycięstwa idei chrześcijańskiej i narodowej na Śląsku” [10, s. 28]. Na plenarnym zebraniu Śląskiego Koła Akademickiego TCL przy licznych udziałach młodej inteligencji przemawiał ks. K. Milik. W swym wystąpieniu zwrócił uwagę na znaczenie pracy oświatowej w Polsce. Szczególnie ciekawe były wywody prelegenta na temat obcej duchowi polskiemu i wrogiej religii katolickiej konspiracji, która jako główną domenę swych wpływów obrała właśnie dziedzinę oświaty. W dalszym ciągu przemówienia ks. Milik stwierdził, że odrodzenie narodu nastąpi jedynie drogą przebudowy duszy polskiej przez dostarczenie jej odpowiedniej strawy w postaci książek, wykładów i wszelkich innych form pracy oświatowej. W dyskusji po wystąpieniu ks. Milika podkreślono znaczenie pracy oświatowej i znaczący wpływ młodej inteligencji w działalności TCL. Młodzież skupiona wokół TCL zmierzała do wprowadzenia nowego porządku w Polsce, którego treścią byłby człowiek pracy twórczej, wolny, harmonijnie rozwinięty, o wysokiej etyce, wynikającej z ducha nauki katolickiej i tradycji narodowej.

Warto wspomnieć, że w pracy oświatowej prowadzonej przez TCL wykorzystywano także inne formy aktywności młodzieży, założono

np. pierwszy w Polsce Akademicki Teatr Ludowy. Powstanie tego teatru było ważnym wydarzeniem nie tylko na polu akademickim, ale wszędzie tam, gdzie docierała praca oświatowa. Było to nowe narzędzie w pracy TCL, zachęcające z pewnością rzesze zwolenników ruchu kulturalno-oświatowego do wstępowania w szeregi Towarzystwa. Podobne oddziaływanie na społeczeństwo miało oświatowe kino objazdowe, które rozpoczęło działalność w 1937 r. i w krótkim czasie dało 92 projekcje dla 18 212 widzów [21, s. 16]. Towarzystwo próbowało również działania na polu gromadzenia w terenie zbiorów muzealnych o charakterze lokalnym. Pertraktacje z Muzeum Śląskim w Katowicach nie dały jednak oczekiwanych rezultatów.

Udział okręgu górnośląskiego w rezultatach pracy oświatowej Towarzystwa wzrastał przez całe dwudziestolecie międzywojenne [16, s. 35-45]. W okresie tym dominowała już aktywność społeczno-kulturowa i oświatowa. W swej działalności Towarzystwo umiejętnie wykorzystywało chrześcijańskie idee, podkreślając wychowawcze walory pracy, szczególnie bibliotecznej i oświatowej. Poprzez swoją działalność biblioteczną i oświatową dążyło do spowodowania zamierzonych i określonych zmian w postawach Polaków. Szczególne znaczenie przypisywano w Towarzystwie uniwersytetom ludowym, widząc w nich najdoskonalszą formę dydaktyczno-wychowawczą. Jakkolwiek TCL nie prowadziło w zasadzie edukacji rolniczej to jednak dzięki wzmożonej aktywności intelektualnej i społecznej środowiska wiejskiego partycypowało w tworzeniu wizerunku oświeconego ludu.

Zakres prac prowadzonych przez Towarzystwo nie miał jednolitego charakteru w ciągu całego okresu funkcjonowania organizacji. Oceniając dorobek TCL należałoby wskazać na różnicę między okresem zaborów, a działalnością w czasach II Rzeczypospolitej. W okresie utraty państwowości i ucisku narodowego Kościół katolicki odgrywał ogromną rolę narodotwórczą, upowszechniając i propagując język polski oraz wspólną dla Polaków wiarę katolicką. Towarzystwo systematycznie odbudowywało wówczas osłabioną przez działania germanizacyjne spoiwość narodową. Przez cały okres międzywojenny TCL prowadziło obok bibliotecznych również pozabiblioteczne formy pracy, które zgodnie z ideą miały na celu podniesienie poziomu wiedzy ogólnej ludności oraz wychowanie w duchu patriotyzmu i chrześcijaństwa. W działalności tej stawiano na masowość, a także oddziaływanie na postawy emocjonalne społeczeństwa śląskiego.

Tak różnorodną pracę oświatową prowadzoną przez TCL w okresie dwudziestolecia międzywojennego należy ocenić bardzo wysoko. TCL zajmuje zresztą już trwale miejsce w historii oświaty i kultury ziem

polskich byłego zaboru pruskiego, a zwłaszcza na obszarze województwa śląskiego. Jego zadaniem było inicjowanie i rozwijanie czytelnictwa wśród społeczeństwa polskiego w duchu chrześcijańskim. TCL prowadziło wielokierunkową działalność nie tylko w aspekcie społeczno-kulturowym. Stanowiło ono jednocześnie istotny element chrześcijańskiego i narodowo-patriotycznego wychowania społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Adamski S.: *Rozporządzenie w sprawie bibliotek parafialnych w Diecezji Katowickiej*. „Wiadomości Diecezjalne” 1938 nr 1, s. 8-9.
- [2] Archiwum Archidiecezji Katowickiej [dalej AAKat]. Akta Rzeczowe [dalej ARz]. *Towarzystwa Świeckie*. T. 2, (1933-1936). *Sekcja Śląskiego Zarządu Głównego do Kurii Biskupiej*. 10.04.1936.
- [3] AAKat. ARz. *Towarzystwa Świeckie*. T. 2, (1933-1936). *Urząd Wojewódzki Śląski Wydział Oświecenia Publicznego do biskupa St. Adamskiego*. 10.10 1933.
- [4] AAKat. ARz. *Towarzystwa Świeckie*. T. 3, (1937-1939). 25.02.1938.
- [5] AAKat. ARz. *Towarzystwa Świeckie*. T. 3, (1937-1939). *Dyrektor TCL w Poznaniu ks. K. Milik do biskupa St. Adamskiego*. 01.04.1938.
- [6] Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej APK]. *Zespół Akta TCL w Katowicach*. Sygn. 1, k. 147.
- [7] APK. *Zespół Akta TCL w Katowicach*. Sygn. 9, k. 16.
- [8] Balaszczuk H.: *Działalność Towarzystwa Czytelń Ludowych w województwie śląskim w latach 1922-1939*. „Rocznik Katowicki”. T. 7, 1979, s. 58-70.
- [9] *Działalność T.C.L. w Królewskiej Hucie*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 7/9, s. 107.
- [10] *Głosy z terenu*. „TCL w Pracy i w Boju” 1937 nr 5/6, s. 28.
- [11] Jakóbczyk W.: *Biblioteki ludowe w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX wieku*. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962 nr 1, s. 65.
- [12] Jakóbczyk W.: *Historyczna rola bibliotek ludowych pod zaborem pruskim*. „Przegląd Biblioteczny” R. 49 z. 3/4 (1981), s. 345.
- [13] Jakóbczyk W.: *Towarzystwo Czytelń Ludowych 1880-1939*. Poznań 1982.

- [14] Kabziński K.: *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelń Ludowych (1880-1939)*. Wrocław 1985.
- [15] Kisielewski J.: *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelń ludowych 1880-1930*. Poznań 1930.
- [16] Ludwiczak A.: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Czytelń Ludowych w Poznaniu*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 3, s. 35-45.
- [17] Ludwiczak A.: *Zadania Towarzystwa Czytelń Ludowych w dobie obecnej*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 5, s. 65-72.
- [18] M. W.: *Cele wychowawcze biblioteki*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 7/9, s. 102-104.
- [19] Niesiołowski K.: *O czytaniu*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 2, s. 29-32.
- [20] Padewski L.: *Towarzystwo Czytelń Ludowych a Akacja Katolicka*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 2, s. 18-20.
- [21] *Sprawozdanie TCL na Górny Śląsk za 1937 rok*. Katowice 1938.
- [22] Stark T.: *Dom Oświatowy w Katowicach*. Katowice 1938.
- [23] *Tegoroczne kursy...* „Wiadomości Diecezjalne” 1938 nr 5, s. 235.
- [24] *Ustawy Towarzystwa Czytelń Ludowych w Poznaniu*. „Czytelnia Ludowa” R. 4 z. 1 (1909), s. 9.
- [25] Wróblewski J.: *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843-1939*. Olsztyn 1975.
- [26] *Z okazji „Tygodnia powieści polskiej”*. „Przegląd Oświatowy” 1931 nr 10/12, s. 130-131.
- [27] *Z życia Centrali i Sekretariatów*. „TCL w Pracy i w Boju” 1937 nr 4, s. 26.

Bogumiła Warząchowska
Theological Library
University of Silesia in Katowice
e-mail: milka@wtl.us.edu.pl

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK OF PEOPLE'S LIBRARIES SOCIETY IN SILESIAN VOIVODESHIP BETWEEN YEARS 1922-1939

ABSTRACT:

People's Libraries Society began its cultural and educational activity in 1880 in Poznań, having under its influence the region of Greater Poland and then Pomerania and Silesian Voivodeship. The organizational structure of PLS was formed by Central Office in Poznań and territorial Secretarial offices as well as district committees. Substantive and organizational supervision was held by the clergy, especially priest A. Ludwiczak and later on the priest K. Milik. PLS' work was based on statutes, according to which the most important goal was the organization of the libraries and their cultural-educational activity.

Through the entire inter-war period, PLS carried out extra-librarian work in the territory of Upper Silesia. Their goal was to increase the level of common knowledge of the people and education in patriotic and Christian spirit. The activity of PSL was characterized by the variety and scope of work: promoting books and the habit of reading through people's universities and holding continuing education courses, lectures, meetings with authors, evening reunions, academies, rallies and festive parties. Multidimensional activity in the socio-cultural aspect was also a vital element of the society's national-patriotic education.

KEYWORDS:

People's Libraries Society. People University. Library. Cultural-educational activity.